

НАЗВАНИЯТА ЗА ЧЕРЕН И БЯЛ ЦВЯТ В БЪЛГАРСКАТА, ПОЛСКАТА И ЛИТОВСКАТА ФРАЗЕОЛОГИЯ

Наделина ИВОВА

Югозападен университет „Неофит Рилски“, България

E-mail: nadelina_ivova@abv.bg

THE COLOR TERMS FOR BLACK AND WHITE IN BULGARIAN, POLISH AND LITHUANIAN PHRASEOLOGICAL UNITS

Nadelina IVOVA

South-West University “Neofit Rilski“, Bulgaria

E-mail: nadelina_ivova@abv.bg

ABSTRACT: The present paper is contrastive analysis of Bulgarian, Polish and Lithuanian phraseological units containing a color term naming black or white. It traces the way these components reflect the figurative meaning of the unit - through their color semantics or through their function as a cultural signs. The study classifies Bulgarian, Polish and Lithuanian expressions as to their belongings to several groups, which refer to different concepts. In each group the comparison of the examples found in the three phraseological subsystems is based on their semantics, their lexical components and structure. Under observations are substantive, adjectival, adverbial and verbal phraseological units where the colors are used only as an adjective component. The analysis takes into consideration that black has negative symbolism and cultural connotations. Thus the phraseological units with black are linked mainly to the concepts such as *death, sorrow, bad life, misfortune*. The text suggests that color term for black is rarely used to express neutral or positive meanings. The white has a positive cultural connotation associated to *whiteness, light, good life, goodness*, but its meaning can vary to neutral or negative in phraseological system of the three languages. The present paper observes similarities of collected phraseological expressions and emphasizes their nation-specific features.

KEYWORDS: Phraseological units, Bulgarian, Polish, Lithuanian phraseology, black, white, concepts

Цветовете са визуални кодове, чието възприемане и разпознаване се определя както като универсален процес (вж. Berlin, Kay, 1969), така и като свързано с културата и езика на даден народ (Regier, Kay, 2009). Във фразеологията – като отразяваща по образен начин културните особености на даден етнос, названията на цветове често се използват като културни знаци. В различните култури *черният* и *белият* цвят са били разпознати най-напред в сравнение с всички останалите цветове (Berlin, Kay, 1969). Ето защо в по-голяма част от езици се откриват техни десигнанти, което провокира търсенето на паралели при включването им като компоненти в състава на фразеологичните единици. По два основни начина термините за черен и бял цвят биха могли да участват в изграждането на фразеологично свързаното значение: чрез запазване, макар и в минимална степен, на денотативните качества на тези елементи или чрез символен (културен потенциал) (Varčot, Hrnjak, 2019, p. 358). Настоящата статия съпоставя фразеологични единици (ФЕ) от българската, литовската и полската фразеология, съдържащи название за черен или бял цвят, като изследва ролята на тези термини за цвят при изграждането на съдържанието на дадени фразеосемантични полета. Текстът интерпретира дадените единици като вербализация на конкретни лингвокултурни концепти¹(вж. Илиева, 2016, с.118 – 127срв. с Крумова-Цветкова, Благоева, Колковска, Пернишка, Божилова, 2013, с. 395–592) в трите фразеологични фонда, в рамките на които се реализира и конотативният потенциал на названията за цвят. В хода на изложението се регистрират приликите и разликите в езиковия облик на тези репрезентиращи културата единици, проявени във фразеологичното значение, структура и състав. Подобно

¹ В изследването се приемат възгледите за същността на лингвокултурния концепт, отразени в „Българска лексикология“ (Крумова-Цветкова, Благоева, Колковска, Пернишка, Божилова, 2013), както и вижданията на Д. Илиева (2016, с.118–127), но текстът се съсредоточава върху езиковия израз и образния компонент от същността му.

сравнение позволява обособяването на еквиваленти или аналози сред българските, литовските и полските фразеологизми. Обект на изследване са глаголни и неглаголни фразеологични единици, в които названието за черен или бял цвят е прилагателно име, като по този начин извън обсега на анализа остават ФЕ като **побеля ми косата (от някого)** и под. Събраните над 140 ФЕ са ексцерпирани по формален показател – наличието на прилагателно за цвят, от следните източници: *Фразеологичен речник на българския език – първи и втори том* (Ничева, Спасова-Михайлова, Чолакова, 1974-1975), *Нов фразеологичен речник на българския език* (Анкова-Ничева, 1993), *Фразеологичен речник на българския език* (Ничева, 2002), *Słownik frazeologiczny języka polskiego* (Skorupka, 1967), *Słownik wyrazów obcych, synonimów, frazeologiczny* (SłWOSF, 2012), *Lietuvių kalbos išteklių informacinė sistema. Frazeologizmai²* (LKIS). За целите на изследването всички единици се разпределят в групи и подгрупи според своето значение и според концепта, с който се свързват. Настоящият текст не претендира за изчерпателност, взема за своя база предишни разработки, съсредоточаващи се върху цветовете в българската фразеология или върху контрастивното им представяне с ФЕ с названия на цвят в други фразеологични фондове (напр. Недкова, 2008; Дудаш, 2019), като сред тях изключително ценно е изследването на Ем. Недкова за опозицията *черен/бял* в българската фразеология (Недкова, 2003).

I. Черният цвят в българската, полската и литовската фразеология.

Символиката на черния цвят е свързана с неизвестното, с края на даден цикъл, със смъртта, лошото настроение, депресията, но и с абсолютната яснота, сексуалността, силата (Wright, 2004). Това е цветът на скръбта и смъртта в западните култури (Bortoli, Maroto, 2008). Физичните свойства на черния цвят се обобщават в липсата на цветове поради поглъщане на слънчевите лъчи. Това повлиява на възприемането и вграждането му в предимно негативни представи, отразени в езика и културата на даден етнос.

I. 1. Черният цвят и концептът *смърт/ смъртоносна болест*

Черното в европейската и северноамериканската култура, при западните народи, се асоциира с мъката, тъгата, това е погребалният цвят в тези култури (Bortoli, Maroto, 2008):

бълг.: **1. черните забрадки** ‘майки на загинали войници’ (Ничева, 2002, с. 353); **врзвам/вржа черна кърпа на главата на някого** ‘ставам причина някой да е в траур, да жалее за някого’ (Анкова-Ничева, 1993, с. 52); **Ега хванеш черния свят!** (Ничева, Спасова-Михайлова, Чолакова, 1974, с. 303); **предавам/предам на черната земя; годя за черноземска дъщеря/ годя за черноземско юначе** ‘погребвам момиче/момък’ (Ничева, Спасова-Михайлова, Чолакова, 1974, с. 216).

пол.: **czarna śmierć** ‘cholera, mór, dżuma (чума); **czarna ospa** (едра шарка); **czarny szlak** (черна пътека) ‘teren, szlak będący przedmiotem napadów tatarskich’ (пътека, обект на татарски атаки) (Skorupka, 1967, s.152).

лит.: **juodoji mirtis³** (черна смърт, название на чумата); **jūodžemis kvėpia⁴** (мирис на черна земя) *arti mirties* (близо до смъртта); **į juodą žemę atsigulti⁵** (да легна в черната земя) ‘*mumirti*’ (да умра); **juoda žemė** (черна земя) ‘*sielvartas*’ (скръб).

Водеща при изграждането на образността в българските и литовските примери е асоциацията на смъртта с цвета на земята, приложените примери само частично се припокриват в значението си, имат и сходен компонентен състав: **juoda žemė – предавам/предам на черната земя**. В литовската ФЕ, освен на зрително ниво, се извиква асоциация и на ниво обоняние, докато в българските единици е налична персонификация (дъщеря, юначе). В българската фразеология предметен образ на смъртта е **кърпата/забррадката**. Пълен еквивалент срещаме при номинацията на чумата в литовски и в полски: **juodoji mirtis - czarna śmierć**.

² Информационна система с електронни ресурси за литовския език, достъпна тук: <https://lkiis.lki.lt/>

³https://lkiis.lki.lt/paieska?header=%5Bmirtis%5D+juodoji+mirtis&resourceId=205&remoteRecordId=12943222&p_p_id=LKISearch_WAR_LKISearchportlet (16.08.2021). При цитиране на всяка литовска ФЕ е приложен съответният линк.

⁴https://lkiis.lki.lt/paieska?header=%5Bjuod%C5%BEemis%5D+juod%C5%BEemis+kvėpia&resourceId=205&remoteRecordId=12918770&p_p_id=LKISearch_WAR_LKISearchportlet (19.07.2020)

⁵https://lkiis.lki.lt/paieska?header=%5B%C5%BEem%C4%97%5D+%C4%AF+juod%C4%85+%C5%BEem%C4%99+atsigulti&resourceId=205&remoteRecordId=12996142&p_p_id=LKISearch_WAR_LKISearchportlet (16.08.2021)

I. 2. Черният цвят в езиковия израз на концепта *бедност/ труден живот*

Това е първата фразеологична подгрупа, пряко свързана с метаконцепта⁶ *лошо/зло*, отразен в компонента за черен цвят. Лошите условия на човешкия живот се свързват предимно с назоваване на лоши събития, трудност в настоящето (редове, означени с 1); недоимък (редове, означени с 2) и тежък труд (редове, означени с 3), открити и в трите езика:

бълг.: 1. **за черни дни** ‘в случай на нужда’ (Ничева, Спасова-Михайлова, Чолакова, 1974, с. 658, с. 366); **като черен/ грешен дявол** (работа) ‘мъча се’, ‘живее трудно’ (Ничева, Спасова-Михайлова, Чолакова, 1975, с. 658, с. 717)

пол.: 1. **Odłożyć co na czarną godzinę** ‘odłożyć na cięższy, trudniejszy okres życia’ (да оставиш нещо за по-труден момент) (Skorupka, 1967, s. 151).

2. **czarny chleb** 1. *Emigrantów* (животът на емигрантите) (Skorupka, 1967, s. 151); 2. *Chleb razowy* (ръжен хляб) (Skorupka, 1967, s. 151).

3. **czarna praca** (черна работа) ‘*prosta, brudna, ciężka i lichy płatna*’ (тежка и ниско платена работа) (Skorupka, 1967, s. 152); **czarny robotnik** ‘*robotnik fizyczny, wykonujący, ciężką pracę lichy płatną*’ (работник, извършващ тежка физическа и ниско платена работа).

лит.: 1. **Juodos dienos**⁷ (черни дни) ‘*vargas*’ (мъка, трудност);

2. **juodos duonos pluta graužti**⁸ (ям корите на черния хляб) ‘*prastai gyventi*’ (бедно живея); **juoda duona valgyti**⁹ (ям черен хляб) ‘*prastai maitintis*’ (лоша, недостатъчна храна); **juodasis kaulas**¹⁰ (черна кост) ‘*prastos kilmės žmogus*’ (за човек от бедно семейство, с нисш произход)

3. **juoda nugara**¹¹ (черен гръб) ‘*apie sunkų darbą*’ (за тежка работа); **juoda purva bristi**¹² (черна кал газя) ‘*sunkiai dirbti*’ (работа тежък труд); **kaip juodas jautis**¹³ (като черен бик) ‘*apie daug ir sunkiai dirbantį*’ (за много и трудна дейност)

Откриваме сходства в представянето на трудното настояще посредством ФЕ, съдържащи компонента *черен* (и родовите форми на прилагателното), в които названието за цвят изгражда семата, свързвайки се със съществителни за обозначаване на времеви период – *ден* (лит. *dienas* в литовски), час (*godzina* в полски): **juodos dienos – na czarną godzinę – за черни дни**. При вербализацията на значението *бедност, недоимък* в полски и в литовски се наблюдава структурна и семантична сходност: лит. **juoda duona** – пол. **czarny chleb**, а цветът изгражда предметен образ с хляба. Двете единици утвърждават два сценария: наличието на хляб е условие за живот; наличието на черен хляб е знак за лошото качество на този живот.

I. 3. Черният цвят и вербализацията на концепта *нещастие/неуспех*

Тази подгрупа от фразеологични единици, съдържащи названието за черен цвят, е обвързана с отразяването на лошите условия на живот. Липсата на успех, на късмет е следствие от липсата на благоволение, идваща отвън, от сили от по-висш ранг.

бълг.: **минава ми / мина ми черна котка път** ‘не успявам, нямам късмет’ (Ничева, Спасова-Михайлова, Чолакова, 1974, с. 588);

черен петък ‘много тежък, критичен, кризисен ден’ (Ничева, 2002, с. 352); **роден у черен вторник/ на черната събота/ на черен петък** ‘много нещастен, на когото никак не върви’ (Ничева, Спасова-Михайлова, Чолакова, 1975, с. 256); **с черен (чер) повой/пояс ме е повила майка ми** ‘много съм нещастен, нямам късмет’ (Ничева, Спасова-Михайлова, Чолакова, 1975, с. 366);

⁶ Термин, използван от Д. Илиева (2016, вж. напр. с. 10, с. 118)

⁷https://lkiis.lki.lt/paieska?header=%5Bdiena%5D+juodos+dienos&resourceId=205&remoteRecordId=12908142&p_p_id=LKISearch_WAR_LKISearchportlet (19.08.2021)

⁸https://lkiis.lki.lt/paieska?header=%5Bduona%5D+juodos+duonos+pluta%5D+grau%5D&resourceId=205&remoteRecordId=12910574&p_p_id=LKISearch_WAR_LKISearchportlet (19.08.2021)

⁹https://lkiis.lki.lt/paieska?header=%5Bduona%5D+juoda%5D+duona%5D+valgyti&resourceId=205&remoteRecordId=12910630&p_p_id=LKISearch_WAR_LKISearchportlet (19.08.2021)

¹⁰https://lkiis.lki.lt/paieska?header=%5Bkaulas%5D+juodasis+kaulas&resourceId=205&remoteRecordId=12924958&p_p_id=LKISearch_WAR_LKISearchportlet (19.08.2021)

¹¹https://lkiis.lki.lt/paieska?header=%5Bnugara%5D+juoda+nugara&resourceId=205&remoteRecordId=12948082&p_p_id=LKISearch_WAR_LKISearchportlet (17.08.2021)

¹²https://lkiis.lki.lt/paieska?header=%5Bpurva%5D+juoda%5D+purva%5D+bristi&resourceId=205&remoteRecordId=12958674&p_p_id=LKISearch_WAR_LKISearchportlet (17.08.2021)

¹³https://lkiis.lki.lt/paieska?header=%5Bjautis%5D+kaip+juodas+jautis&resourceId=205&remoteRecordId=12918534&p_p_id=LKISearch_WAR_LKISearchportlet (17.08.2021)

пол.: **czarny kot** – *oznaka pecha, nieszczęścia* (Skorupka, 1967, s. 152) (беда, нещастие); **czarna godzina** – *okres dużych trudności (за голяма трудност)*;

лит.: **juoda katė perbėgo taką**¹⁴ (черна котка мина/ пресече (пътя) ‘*nesiseka*’ (за нещо неуспешно, неосъществено); **juoda diena**¹⁵ ‘*galintis išikti vargas, nelaime*’ (нещастие, беда).

Не е изненадващо, че и в трите фразеологични системи образът на неуспеха се изгражда чрез включването на зоонима *котка* в атрибутивна синтагма с названието за черен цвят (**juoda katė – czarny kot – черна котка**). В полски тази ФЕ е неглаголна, за разлика от българската и литовската ФЕ. Еквивалентни структурно и отчасти компонентно са литовският и българският фразеологизъм: **juoda diena – черен петък**, докато в полския – **czarna godzina**, съществителното назовава по-малък времеви отрязък. На вярата, че от раждането човек е с предначертан житейски път, са основани фразеологизмите с **черен (чер) повой** (с вариант **пояс**) **ме е повила майка ми и роден на бял покров**, като контрастът помежду им се базира единствено на опозицията *черен – бял* (като проекция на диадата *зло-добро* (вж. Недкова, 2003).

I. 4. Черният цвят като съставка на ФЕ, назоваващи личностни качества.

В тази подгрупа са представени човешки качества и човешка дейност (вкл. ментална), които не срещат одобрение и традиционно се възприемат като негативни. В езиковия израз на концептите (1) *клевета/ обида*, (2) *отрицателни човешки качества* прилагателното за черен цвят изгражда както образния, така и оценъчния компонент в същността им.

бълг.: 1. -

2. **черна душа** ‘*човек, който е извършил лоши, престъпни дела, преследван*’ (Ничева, 2002, с. 275, Ничева, Спасова-Михайлова, Чолакова, 1975, с. 504); **по-черен от дявола** ‘*много лош*’ (Ничева, Спасова-Михайлова, Чолакова, 1975, с. 171); **черна овца** ‘1. *Човек, за когото има създадено лошо мнение*’ 2. *Човек, който рязко се отделя от другите с лошите си прояви*’ (Ничева, Спасова-Михайлова, Чолакова, 1975, с. 504; Ничева, 2002, с. 352);

пол.: 1. **czarną niewdzięczność**, (черна неблагодарност) ‘*обидна реч, клевета*’; 2. **czarny charakter**: 1. ‘*człowiek podły, nikczemny*’ (лош, подъл, нечестив човек) (Skorupka, 1967, s. 151); **czarna owca** ‘*osoba odznaczająca się złymi cechami charakteru*’ (човек с лоши черти в характера) (Skorupka, 1967, s. 152; SłWOSF, 2012, s. 591);

лит.: 1. **Juodas gomurys**¹⁶ (букв. черно небе, черна уста) ‘*tamsus, nekultūringas žmogus*’ (човек, служещ си с обидна реч, некултурен човек); **Su juodu dumbļu maišyti**¹⁷ (цапам с черна тиня) ‘*koneveikti*’ (клеветя, обиждам, ругая); **Į juodus purvus** (в черна кал, окалян) ‘*smarkiai iškeikti*’ (клеветен, обиждан);

2. **Juodai mėlynas**¹⁸ (черно-син) 1. ‘*labai blogas*’; 2. ‘*apie labai išsigandusį*’ (1. за лош човек. 2. за много уплашен човек).

Пълни еквиваленти се откриват в български и в полски: **черна овца: czarna owca**, а в литовски пример със значение „човек с лошо поведение“, включващ прилагателното *черен*, не бе открит. В същото семантично поле като аналози с адективна функция и различен лексикален състав се определят **czarny charakter** и **черна душа**. Само в литовски се открива фразеологичен израз за обидна реч, клевета.

I. 5. Черният цвят във ФЕ, изграждащи полето *нарушение на закона*

Тук са разпределени в две подгрупи фразеологизми, изразяващи действия, противоречащи както на правните, така и на моралните норми. Цетовият компонент участва в изграждането на адвербиални и субстантивни по функция ФЕ, характеризиращи незаконната търговия (редове с означение 1) или разпознаването на нечие поведение като неетично (редове с означение 2).

¹⁴https://lkiis.lki.lt/paieska?header=%5Bkat%C4%97%5D+juoda+kat%C4%97+perb%C4%97go+tak%C4%85&resourceId=205&remoteRecordId=12924650&p_p_id=LKISearch_WAR_LKISearchportlet 20.07.2021

¹⁵https://lkiis.lki.lt/paieska?header=%5Bdiena%5D+juoda+diena&resourceId=205&remoteRecordId=12908138&p_p_id=LKISearch_WAR_LKISearchportlet (19.07.2020)

¹⁶https://lkiis.lki.lt/paieska?header=%5Bgomurys%5D+juodas+gomurys&resourceId=205&remoteRecordId=12917222&p_p_id=LKISearch_WAR_LKISearchportlet 18.08.2021

¹⁷https://lkiis.lki.lt/paieska?header=%5Bdumblas%5D+su+juodu+dumblu+mai%C5%A1yti&resourceId=205&remoteRecordId=12910454&p_p_id=LKISearch_WAR_LKISearchportlet (21.07.2021)

¹⁸https://lkiis.lki.lt/paieska?header=%5Bjuodai%5D+juodai+m%C4%97lynas&resourceId=205&remoteRecordId=12918714&p_p_id=LKISearch_WAR_LKISearchportlet (20.07.2020)

бълг.: 1. **черна борса** (Ничева, 2002, с. 215) ‘незаконна търговия’; **на черно** (Ничева, Спасова-Михайлова, Чолакова, 1974, с. 679);

2. **черна точка** ‘наказание, предимно морално, за някакво провинение’ (Ничева, 2002, с. 353); **попадам в черния списък / в черния тефтер** (на някого), ‘причислен към неблагоприятните, бивам дискредитиран, обявен за виновен’ (Ничева, 2002, с. 275, срв. с Ничева, Спасова-Михайлова, Чолакова, 1975, с.156);

пол.: 1. **czarna giełda/ handel/ rynek** (черна борса/черен пазар) ‘handel nielegalny, potajemny (нелегална търговия) (Skorupka, 1967, s. 151); **pracować na czarno** (работя на черно) ‘pracować nielegalnie (работя нелегално) (SłWOSF, 2012, s. 591)

2. **czarna lista** ‘spis osób mających złą opinię lub źle widzianych; podejrzanych (списък на хора с лоша репутация) (Skorupka, 1967, s. 152)

лит.: 1. **juodas darbas**¹⁹ (черна работа) ‘nusikaltimas; nuostolinga veikla (престъпление, причиняване на вреда); **juodas žmogus**²⁰ (букв. черен мъж) ‘juodadarbis’ (човек, който работи тежка работа, обикновено нелегално, поради липса на образование)

2. –

Аналози се откриват в български и в полски: **черна борса** и **czarna giełda** (с вариант **handel/rynek**). В литовски подобно значение не се обективира с ФЕ с компонент *черен*. Структурно и лексикално се различават **попадам в черния списък** и **czarna lista**, тъй като българската ФЕ е глаголна, за разлика от полската.

I. 6. ФЕ с компонент название за черен цвят и негативните емоции и състояния.

Предвид това, че една от най-честите асоциации на черния цвят е със скръбта и депресивните състояния (Wright, 2004), не е изненадващо, че в българската, литовската и полската фразеология се откриват единици, означаващи недоброто разположение на духа като **czarna melancholia, rozpacz** ‘ciężka, smutna, beznadziejna’ (тежка мъка, безнадеждност)(Skorupka, 1967, с.151), **почернях като пезул** ‘много се навъсих, ядосах се’ (Ничева, Спасова-Михайлова, Чолакова, 1975, с.171); **черен ми е (пред очите)** 1. ‘много съм ядосан на някого’; 2. ‘Мразя, ненавиждам някого’ (Ничева, Спасова-Михайлова, Чолакова, 1975, с. 503). Но най-често черният цвят присъства във ФЕ, изразяващи концепта *песимизъм*:

бълг.: **на черна вълна съм**, *в лошо, в мрачно настроение съм*’ (Ничева, 2002, с. 215); **черен (чер) ми е светът/ света ми е черен/ целият свят ми се вижда черен** ‘в много лошо настроение съм, гледам на всичко песимистично’ (Ничева, Спасова-Михайлова, Чолакова, 1975, с. 269, с. 503); **виждам в черна светлина** (Ничева, 2002, с. 57); **гледам с черни очила** ‘гледам песимистично’ (Ничева, 2002, с. 75)

пол.: **czarna strona czego** (черната страна на нещо) ‘zła, nieprzyjemna, szkodliwa’ (лошата, песимистичната страна на нещо) (Skorupka, 1967, s. 152); **czarne myśli** (черни мисли) ‘smutne, pesymistyczne’ (лоши, песимистични) (Skorupka, 1967, s.151); **malować co/ widzieć co/ przedstawiać w czarnych barwach** ‘przedstawić co jak najgorzej, zapatrywać się na co pesymistycznie’ (да рисуваш/да вижда/да представяш нещо с черни цветове (Skorupka 1967: 152).

лит.: –

В български и в полски преобладават глаголните фразеологични единици, въпреки това пълно сходство между тях не може да се открие. Като аналози се оформят **przedstawiać w czarnych barwach** – **виждам в черна светлина**. В литовски не бе открита ФЕ със сходно значение, която да съдържа назован цвета.

I. 7. Черният цвят като външно външен присъщ признак на денотата

Тук се отнасят предимно единици, в които черното не активира символния (културния) си потенциал, а запазва цветовата си семантика, реализирайки денотативния си потенциал. Най-често се срещат семите *тъмен цвят* като външен признак на лице²¹ (редове, означени с 1) и на нелице (редове, означени с 2):

бълг.: 2. **черно злато** 1. ‘въглища’; 2. ‘нефт’ (Ничева, Спасова-Михайлова, Чолакова, 1975, с. 504; Ничева, 2002, с. 353)

¹⁹https://lkiis.lki.lt/paieska?header=%5Bdarbas%5D+juodas+darbas&resourceId=205&remoteRecordId=12907390&p_p_id=LKISearch_WAR_LKISearchportlet

²⁰https://lkiis.lki.lt/paieska?header=%5B%5C%5BEmogus%5D+juodas+%5C%5BEmogus&resourceId=205&remoteRecordId=12997614&p_p_id=LKISearch_WAR_LKISearchportlet 15.07.2021

²¹ Някои от представените тук фразеологизми са с крайно негативни конотации, като в настоящия текст те се анализират единствено и само като езикови факти.

пол.: 1. **czarny towar** (черен товар, черна стока) ‘*niewolnicy afrykańscy wystawieni na sprzedaż*’; (африкански роби за продажба); **czarny kontynent, ład** ‘*Afryka*’; **czarne bractwo** ‘*jezuici*’ (йезуитите) (Skorupka, 1967, s.151) – заради дрехите, с които са облечени монасите;.

2. **czarny diament** ‘*węgiel*’ (въглища). (Skorupka, 1967, с. 151).

лит.: 1. **juodas kaip smala** (черен като катран); **juodas kaip suodžiai** (черен като сажди); **juodas kaip velnias** (черен като дявола) ‘*labai juodas*’.

Приведените литовски конструкции, макар да са включени във фразеологичния литовски фонд, следва да бъдат отнесени към устойчивите сравнения според схващането на К. Ничева (1987, с. 29 – 40), което сме приели и в настоящия анализ. Открива се един аналог в полски и в български: **czarny diament** – **черно злато**, с различни хипоними на семата *ценност*.

II. Белият цвят в българската, полската и литовската фразеология

Традиционно белият цвят се свързва с чистотата, невинността, хигиената, доброто (Wright, 2004). Но при западните европейски народи той е свързан с празнотата, неопределеността и стерилността (Bortolo, Maroto, 2008). Именно и тази амбивалентност в символиката на цвета е причината ФЕ, съдържащи прилагателното *бял* (респ. лит. *baltas*, пол. *biały*), в трите езика да се обособят в групи, в които цветът реализира по-скоро положителни конотации, и групи, в които той реализира по-скоро негативни (или неутрални).

II. 1. Белият цвят при вербализация на концептите 1) светлина, яснота; 2) осъществяване. В приложените примери терминът за бял цвят преди всичко се свързва с метаконцепта добро (вж. Недкова, 2003). Активира символния си потенциал, асоциирайки се с чистотата, яснотата, осъществяването, *раждането*:

бълг.: 1. **като бял ден** ‘*напълно, съвсем ясно*’ (Ничева, Спасова-Михайлова, Чолакова, 1974, с. 479; Ничева, 2002, с. 147); **посред бял ден** ‘*явно, през деня, когато е съвсем светло и всичко може да се види*’ (Ничева, Спасова-Михайлова, Чолакова, 1975, с.161, срв с. Ничева, 2002, с. 277) **изваждам/извадя/вадя/изкарвам на бял свят**: 2 ‘*наяве, на открито*’ (Ничева, Спасова-Михайлова, Чолакова, 1974, с. 114, с. 390, с. 402, с. 410)

3. **вижда бял свят** ‘*отпечатва се*’, ‘*издава се*’ (Ничева, 2002, с. 52); срв. с **появявам се/ дохождам на бял свят** ‘*раждам се*’ (Ничева, Спасова-Михайлова, Чолакова, 1974, с. 249, с. 382);

пол.: 1. **biały dzień** ‘*jasny*’; **w biały dzień** ‘*jawnie, otwarcie*’ (наяве, открито); **do białego dnia** ‘*do rana*’ (Skorupka, 1967, s. 98);

лит.: 1. **baltą dieną**²² (в/ посред бял ден) ‘*viešai*’ (наяве, публично).

Откриват се фразеологизми аналози при израза на значението ‘*открито, наяве, публично*’, като във вербализацията прилагателното за цвят най-често изгражда общо понятие със същ. име *ден* (лит. *Dienas*; пол. *dzień*). В българския, за разлика от литовския и от полския език, концептът *раждане* също получава своя репрезентация, като процесът е представен като поява в реалността (белия свят). За еквивалентни биха могли да се определят **w biały dzień** и **посред бял ден**.

II. 2. Белият цвят със запазена цветова семантика в състава на ФЕ

Това е групата на всички ФЕ с название за бял цвят, в чиито примери той запазва цветовата си семантика. В състава на приложените примери назовава външна, присъща на денотата характеристика или външен неприсъщ, но придобит признак.

II. 2. 1. Белият цвят като външен, присъщ на обекта признак в състава на ФЕ

При включването му в състава на ФЕ се назовават външни характеристики на: кожата (редове, означени с 1), снега (с 2) или друг предмет (с 3):

бълг.: 1. **Бял като въглен; бял като на тенджера/ на тигана дъното.** Ирон. *Много черен; бял като циганин / бял като въглен. Много черен* (Ничева, Спасова-Михайлова, Чолакова, 1974, с. 111; Анкова-Ничева, 1993, с. 47) **бял като кюмюрджия.** Диал. Ирон. *Съвсем черен* (Анкова-Ничева, 1993, с.47);

3. **бяла смърт** ‘*смърт от измръзване*’ (Ничева, 2002, с. 44); **бяла Рада** ‘*ракия*’. (Ничева-Анкова, 1993, с. 47); **белият дом**, евфем. ‘*тоалетна*’. (Ничева-Анкова, 1993, с. 43).

пол.: 1. **Biały jak śnieg** (бял като сняг);

2. **białe szaleństwo** (бялата лудост) ‘*sport narciarski*’ (зимни спортове) (Skorupka, 1967, s. 99; SłWOSF, 2012, s.575);); **Marcin na białym koniu** ‘*pierwszy śnieg*’ (първият сняг) (Skorupka, 1967, s. 99); **biała śmierć** с едно от значенията си – eufem. ‘*śnieg grozący lawiną*’

²²http://lkiis.lki.lt/paieska?header=%5Bdiena%5D+balt%C4%85+dien%C4%85&resourceId=205&remoteRecordId=12908098&p_p_id=LKISearch_WAR_LKISearchportlet (19.07.2020)

3. **biały węgiel** (бели въглища) *'woda bieżąca jako siła wytwarzająca energię elektryczną* (течаща вода, използвана за производство на електроенергия) (Skorupka, 1967, s. 98 – 99); **biała śmierć** 1. eufem. *kokaina*; 2. eufem. *cukier*; 3. Eufem. *Sól.*; **Biała broń** (бяло оръжие) *'broń sieczna lub kłująca, służąca do walki wręcz'* (режещо или пробождащо оръжие в ръкопашен бой) (SłWOSF, 2012, s. 575; срв. с *хладно оръжие*);

лит.: 1. **(Balta) kaip marių puta**²³ (бяла като морска пяна); **(Baltas) kaip sniegas** (бял като сняг); **Baltas kaip pienas**²⁴ (бял като мляко) *'labai baltas'* (с много бяла кожа);

2. **baltasis badas**²⁵ (бял глад) *'pašaro trūkumas žiemą žvėreliams'* (липсата на храна за животните през зимата);

3. **Baltasis auksas**²⁶ (бяло злато) *'Medvilnė'* (памук); **Baltoji anglis**²⁷ (бели въглища) *'vandens energija* (водна енергия); **baltoji kiaulė**²⁸ (бяло прасе) eufem. *'utėlė'* (въшка).

Българският ФЕ **бяла смърт** има свой пълен еквивалент в полски, докато в литовски значението на **baltasis badas** частично реализира фразеосемата. По отношение на съчетанията със структура на сравнение, означаващи светъл цвят на кожата (редове с 1), трябва да направим уточнение, че примерите от литовски и полски принадлежат към устойчивите сравнения. В български също се откриват техни еквиваленти несъщински фразеологизми (**baltas kaip sniegas** – **бял като сняг**).

II. 2. 2. Бялото като външен придобит признак на обекта в състава на ФЕ

Ексцерпираните примери ще бъдат разделени в две подгрупи според концепта, който реализират. В първата (2.2.1) ще бъдат разгледани единици, в които белият цвят участва в изрза на метаконцепта „възраст“ със значение *'старост'*, а във втората (2.2.2) – ФЕ, в които белият цвят се асоциира с недобро физиологично състояние:

2.2.1.

бълг.: 1. **Бяла брада, жълти лайна** - казва се за стар човек, който се жени за млада жена и на стари години имат малки деца. Слав. (Ничева-Анкова, 1993, с.47); **не било в младица, ами в бяла брадица** - употребява се, за да се изтъкне, че щом нещо не е станало на младини, на старини съвсем няма да стане (Ничева, Спасова-Михайлова, Чолакова, 1974, с. 682; **Бяла коса да не видиш!** *'да не остарееш'* (Ничева, Спасова-Михайлова, Чолакова, 1974, с. 111)

пол.: **Aż do białej skroni** (букв. до бяла глава, теме) *'aż do późnej starości'* (до късна старост) (Skorupka, 1967, s. 99)

лит.: -

В българската фразеология се открива немалък брой ФЕ със значение *'старост, напреднала възраст'*, които включват в състава си елемента **бял** или негови родови форми. В полски бе открита само 1 ФЕ, докато в литовски липсват ФЕ с компонент название на бял цвят за изразяване на това значение.

2.2.2.

бълг.: 1. **Ставам/стана <бял> като платно** *'силно побледнявам от уплаха или друго'* (Ничева, Спасова-Михайлова, Чолакова, 1975, с. 337).

пол.: 1. **Biała gorączka** *'choroba spowodowana zatruciem alkoholem'* (болест, причинена от алкохолно натравяне (Skorupka, 1967, с. 98); **biały jak ściana** (бял като стената) за преbledнял човек. *лит.:* **baltas kaip drobė**²⁹ (бял като платно); **Baltas kaip popierius**³⁰ *'apie išbalusį* (много

²³https://lkiis.lki.lt/paieska?header=%5Bmarios%5D+kaip+mari%C5%B3+puta&resourceId=205&remoteRecordId=12940714&p_p_id=LKISearch_WAR_LKISearchportlet (18.08.2021)

²⁴https://lkiis.lki.lt/paieska?header=%5Bpienas%5D+kaip+pienas&resourceId=205&remoteRecordId=12954154&p_p_id=LKISearch_WAR_LKISearchportlet

²⁵http://lkiis.lki.lt/paieska?header=%5Bbadas%5D+baltasis+badas&resourceId=205&remoteRecordId=12901274&p_p_id=LKISearch_WAR_LKISearchportlet (19.07.2020)

²⁶https://lkiis.lki.lt/paieska?header=%5Bauksas%5D+baltasis+auksas&resourceId=205&remoteRecordId=12899462&p_p_id=LKISearch_WAR_LKISearchportlet

²⁷https://lkiis.lki.lt/paieska?header=%5Banglis%5D+baltosios+anglis&resourceId=205&remoteRecordId=12897802&p_p_id=LKISearch_WAR_LKISearchportlet (20.07.2021)

²⁸http://lkiis.lki.lt/paieska?header=%5Bkiaul%C4%97%5D+baltoji+kiaul%C4%97&resourceId=205&remoteRecordId=12927318&p_p_id=LKISearch_WAR_LKISearchportlet (14.08.2021)

²⁹https://lkiis.lki.lt/paieska?header=%5Bdrob%C4%97%5D+kaip+drob%C4%97&resourceId=205&remoteRecordId=12909874&p_p_id=LKISearch_WAR_LKISearchportlet (18.08.2021)

³⁰ <http://www.lkz.lt/?zodis=baltas&id=03012520000> (18.08.2021)

блед); **baltoji karštinė**³¹ (бяла треска) - med. *Delirium tremens*; **baltos akys**³² (бели очи) ‘*girtas*’: (за пиян човек).

Откриват се аналози в трите езика при представяне на значението ‘*много блед*’: **baltaš kaip drobė – bialy jak ściana** – бял като платно, като по-голямо сходство в примерите от български и литовски. И трите единици са със структура на сравнение, в което елементът цвят е семантичен проявител на фразеологизираната част. В полски и литовски се открива още едно семантично и структурно сходство: **baltoji karštinė – biala gorączka**. Двете ФЕ са аналогични, с еднаква структура, но се различават по своя лексикален състав. В хода на ексцерпцията и в трите езикови системи бяха открити фразеологизми с компонент *бял, бяла, бяло, бели*, реализиращи концепта *злоупотреба/ експлоатация*. Това, което ги свързва с предната група (II.2.), е, че с прилагателното за цвят се назовава външен признак на експлоатирания: лит. **balta galva**³³ (бяла глава) – *moteris (nuometuota)* (жена); **bialy murzyn** (бял роб) – *pot. Ktoś ciężko pracujący, wykorzystywany, źle traktowany* (някой, който работи тежка работа, експлоатиран работник). (Skogupka, 1967, s. 99); бълг. **бяла робиня** (Ничева, 2002, с. 44); **бял терор** (Ничева, 2002, с. 44). Литовският пример се свързва асоциативно с женския пол и може да бъде съпоставен с полските **przestarz. biała pleć – kobiety** (по отношение на жените) (Skogupka, 1967, с. 99) и **bialy walc** 1. *pot. ostatni taniec, zwykle walc, na imprezie z tańcami, balu* (последният валс/танц); 2. *taniec, zwykle walc, do którego panie proszą panów* (танц, обикновено валс, на който дамите канят).

II. 3. ФЕ, съдържащи термина за бял цвят за вербализация на концепта *лесен, добър живот*

Както вече бе отбелязано, голяма част от ФЕ с компонент название на бял цвят са изразители на метаконцепта *добро*, като такива непременно се предопределят семантично от опозицията *добро – зло*. По този начин контрастират с някои от вече цитираните ФЕ с компонент прилагателното черен, отнесени към същата диада. Този контраст може да бъде изграден единствено чрез замяната на термина за цвят: **juoda duona – balta duona; бял покров – черен повой**; или чрез отрицание в глаголните ФЕ – **видя/виждам бял ден – не виждам бял ден**:

бълг.: 1. **Виждам / видя бял ден** (Ничева, Спасова-Михайлова, Чолакова, 1974, с. 149); **бял ден** ‘*добър, честит живот*’ (Ничева, Спасова-Михайлова, Чолакова, 1974, с. 111); срв. с **не виждам бял ден** ‘*имам тежък, безрадостен живот, живея зле, в тежък труд*’ (Ничева, 2002, с. 217); **родил съм се на бял покров** ‘*лесно, безгрижно живея*’ (Ничева, Спасова-Михайлова, Чолакова, 1975, с. 257); **като бял човек** (живея) ‘*живея много добре, без притеснения*’ (Ничева, 2002, с. 147); **виждам/видя бела бога** ‘*постигам, доживявам честит живот*’ (Ничева, Спасова-Михайлова, Чолакова, 1974, с. 149);

2. **вижда / видя бял вълк/ бял бивол у пладнина** 1. ‘*зле си патя, получавам заслуженото*’ (Ничева-Анкова, 1993, с. 50);

пол. -

лит.: **Balti pyragai**³⁴ (букв. бели торти, бели пастички) ‘*lengvas gyvenimas*’ (лесен живот); **Balta duona**³⁵ (бял хляб) ‘*lengvas gyvenimas*’ (лесен, спокоен живот); **bálta dúona vágyti**³⁶ (ям бял хляб) ‘*gerai gyventi*’ (добре живея).

В тази фразеологична група се откриват фразеологизми аналози. Предметният образ в български и литовски се изгражда по различен начин – за литовците добрият живот се свързва с наличието и качеството на хляба (черен или бял), докато за българите той се открива в спокойните дни, с липсата на лоши събития (бял ден; бял човек). Основава се и на асоциацията „бог е добро“ (**бела бога**), или на вярата, че качеството на човешкия живот се предопределя от

³¹<https://kauno.diena.lt/naujienos/klaipeida/miesto-pulsas/baltoji-karstine-ne-liga-667014> (30.07.2021)

³²http://lkiis.lki.lt/paieska?header=%5Bakis%5D+baltos+akys&resourceId=205&remoteRecordId=12892138&p_p_id=LKISearch_WAR_LKISearchportlet,11.06.2021

³³https://lkiis.lki.lt/paieska?header=%5Bgalva%5D+balta+galva&resourceId=205&remoteRecordId=12912966&p_p_id=LKISearch_WAR_LKISearchportlet,23.06.2021

³⁴https://lkiis.lki.lt/paieska?header=%5Bpyragas%5D+balti+pyragai&resourceId=205&remoteRecordId=12955326&p_p_id=LKISearch_WAR_LKISearchportlet

³⁵https://lkiis.lki.lt/paieska?header=%5Bduona%5D+balta+duona&resourceId=205&remoteRecordId=12910602&p_p_id=LKISearch_WAR_LKISearchportlet,15.08.2021

³⁶https://lkiis.lki.lt/paieska?header=%5Bduona%5D+balt%5C%85+duon%5C%85+valgyti&resourceId=205&remoteRecordId=12910606&p_p_id=LKISearch_WAR_LKISearchportlet,15.08.2021

появата ни в света (**роден на бял покров**). В полския фразеологичен фонд не бяха открити ФЕ с цветовия елемент, които да вербализират концепта.

II. 4. Белият цвят като съставка на ФЕ, назоваващи личностни качества.

Съвсем традиционно е отнасянето на белия цвят към семантичните признаци *доброта, смиреност, невинност*. В тази подгрупа фразеологизмите, съдържащи термина за цвят, означават по-скоро положителни личностни качества, срещащи се рядко и разграничаващи индивида от обкръжението му (вж. примерите в редове, означени с 1):

бълг.: 1. **бяла врана** (Ничева, Спасова-Михайлова, Чолакова, 1974, с. 111; Ничева, 2002, с. 44); **гракнали връз него като на бял гарван/ като на бяла врана** ‘казва се на нещо много чудно, много необичайно’ (Анкова-Ничева, 1993, с. 63);

пол.: 1. **biały kruk** ‘unikat, rzadkość’ (уникат, рядкост, обикновено за книга) (Skorupka, 1967, с. 98);

лит.: 1. **balta varna**³⁷ (бяла врана) ‘*kuo nors labai išsiskiriantis iš savo aplinkos žmogus*’ (за човек, различен от обкръжението си); **baltasis sviestas**³⁸ (бяло масло) ‘*geri žmonės*’ (добри хора);

каип **balta vilna** (като бяла вълна) ‘*nuolankus, meilus*’ (смирен, любящ);

2. **visų dantys balti**³⁹ (всички са с бели зъби) ‘*apie išorinį panašumą, vienodumą*’ (използва се по отношение на еднакви хора); **su balta ranka**⁴⁰ (с бяла ръка) ‘*mielai, noromis*’ (любезно, мило).

Налице е рядко пълно сходство между български и литовски единици. Като еквивалентни могат да се обособят лит. **balta varna** и бълг. **бяла врана**, като пол. **biały kruk** е техен аналог, но се употребява по отношение на книга.

II. 5. Белият цвят и езиковият израз на концепта липса

Във фразеологичните единици, представени тук, се реализира символното значение на бялото като празнота. Често с него са свързани значения като *стерилност* или някаква друга липса на качество, способност, които пораждат негативни конотации (вж. Wright, 2004). Тук ще бъдат представени ФЕ, изобразяващи следните семантични признаци на липсата: липса на спомени (редове, означени с 1), липса на роднинска връзка (означените с 2) и липса на способност (означените с 3).

бълг.: 1. **бяло петно** (Ничева, 2002, с. 44, Ничева-Анкова, 1993, с. 47) ‘*неизвестна територия*’ (на картата) (Ничева-Анкова, 1993, с. 47). 3. **Липса на конкретен момент в паметта**.

2. **роднини по бялата кобила** ‘за нероднини или за далечни роднини’ (Анкова-Ничева, Спасова-Михайлова, Чолакова, 1975, с. 257); **излизам с бяло лице** ‘с достойнство, непосрамен’ (Ничева, Спасова-Михайлова, Чолакова, 1974, с. 418);

3. **(бял) вятър ме вее**. 1. *Не ме бива за никаква работа, негоден съм за нещо* (Ничева-Анкова, 1993, с. 47);

пол.: 1. **Białe plamy** (бяло петно) ‘*puste miejsca na mapie*’ (празно място на карта) (Skorupka 1967: 98 – 99; SłWOSF, 2012, s. 575); **biała karta** ‘*coś nieznanego*’ (нещо непознато) (Skorupka, 1967, s. 98 – 99);

2. **białe małżeństwo** (бял брак) ‘*małżeństwo, w którym małżonkowie nie utrzymują kontaktów seksualnych*’ (брак, в който съпрузите са нямали сексуален контакт) (SłWOSF, 2012, s.575).

лит.: 1. -

2. **Nuo baltosios kumelės**⁴¹ (от/по бялата кобила) ‘*ne giminės ar tolimi giminės*’ (за нероднини, далечни роднини);

³⁷http://lkiis.lki.lt/paieska?header=%5Bvarna%5D+balta+varna&resourceId=205&remoteRecordId=12987802&p_p_id=LKISearch_WAR_LKISearchportlet (14.07.2020)

³⁸https://lkiis.lki.lt/paieska?header=%5Bsvietas%5D+baltasis+svietas&resourceId=205&remoteRecordId=12971182&p_p_id=LKISearch_WAR_LKISearchportlet (20.07.2021)

³⁹http://lkiis.lki.lt/paieska?header=%5Bdantis%5D+vis%5C%5B3+dantys+balti&resourceId=205&remoteRecordId=12906166&p_p_id=LKISearch_WAR_LKISearchportlet (19.07.2020)

⁴⁰https://lkiis.lki.lt/paieska?header=%5Bbranka%5D+su+balta+ranka&resourceId=205&remoteRecordId=12961786&p_p_id=LKISearch_WAR_LKISearchportlet (15.08.2021)

⁴¹https://lkiis.lki.lt/paieska?header=%5Bkumel%C4%97%5D+nuo+baltosios+kumel%C4%97s&resourceId=205&remoteRecordId=12934518&p_p_id=LKISearch_WAR_LKISearchportlet (27.07.2021)

3. **baltas bilietas**⁴² (бял билет) knг. *Atleidimas nuo karo tarnybos* (освобождение от военна служба); **Du baltus trečia kaip sniegą**⁴³ (два бели, третият като сняг) ‘*nieko*’ (по повод на нещо несъществуващо).

Еквивалентни са единиците **biale plamy** и **бяло петно**, които се различават само по етимологията на съществителното. Значението ‘*неизвестно място на картата*’ в литовски не е представено с ФЕ, съдържаща названието за бял цвят. Идентични в семантично и в структурно отношение са **Nuo baltosios kumelės** и **роднини по бялата кобила**, при които, въпреки утвърдителната форма, се съдържа отрицание. Експресивната стойност се повишава чрез включването на зоонима кобила/ *kumelės*.

II. 6. Израз на негативни емоции и състояния посредством ФЕ с елемент бял цвят. Концептът гняв

Негативният конотативен потенциал на бялото се реализира във ФЕ от трите анализирани фразеологични фонда фондове, когато се означава негативна емоция или състояние, най-вече гняв. Някои от тях са резултат от вербализацията на жест, мимика, впоследствие подложена на семантична трансформация (редове, означени с 1), други – от тази на промяната във физиологията на човек, изпитващ емоцията (редове, означени с 2):

бълг.: 1. **Гледам с бялото на окото** (очите) си ‘*сърдя се на някого, гневен съм, недоволен съм*’ (Ничева, Спасова-Михайлова, Чолакова, 1974, с. 111);

пол.: 1.-

2. **doprowadzić kogo do białej gorączki** ‘*do stanu wzburzenia, do wściekłości*’ (състояние на силна възбуда, ярост) (Skorupka, 1967, с. 98); **dostawać białej gorączki** (да получа бяла треска) ‘*wpadać w szal, we wściekłość*’ (да изпадна в гняв, в ярост) (SłWOSF, 2012, s. 575);

лит.: 1. **Baltą akį turėti**⁴⁴ (имам бели очи) ‘*būti piktam*’ (да бъде ядосан, гневен); **kis baltomis akimis**⁴⁵ (с бели очи) – ‘*šnairomis, piktai*’ (с ярост, гневно); **balta akimi**⁴⁶ (с бялото на окото) ‘*šnairomis, piktai*’ (с ярост, гневно); **baltas akis paversti**⁴⁷ (бели очи извъртам) ‘*piktai pažiūrėti*’: (да гледам гневно);

2. **baltomis veizėmis**⁴⁸ (букв. покривам се с бяло) ‘*šnairuoti, pykti*’ (гневя се);

В литовски ФЕ за назоваване на други негативни човешки прояви, осъществяващи се в междуличностните взаимоотношения, белият цвят също присъства с негативна конотация: гордостта е представена като бял кон – **ant balto žirgo jodinėti** (букв. да яздя бял кон) ‘*didžiūotis*’ (гордост/ да си горделив); подигравката като сочене с бели пръсти – **baltais pirštais nukaišyti** (букв. посочвам с бели пръсти) ‘*išjuokti*’ (да осмивам, да се подигравам) (цит. по Šliogerienė, Stunžaitė, 2019, р. 388). Тук могат да се отбележат само фразеологизми аналози в български и литовски – **balta akimi** – **гледам с бялото на окото**.

II. 8. Белият цвят при вербализацията на концепта смърт.

В културен план бялото се свързва със смъртта предимно в източните култури. При ексцерпцията на примерите от трите изследвани езика се оказа, че единствено в българската фразеологична система белият цвят участва в езиковата реализация на концепта. Тези ФЕ са с отрицателно-пожелателен характер: **Да те забулят с бяло** (Ничева, Спасова-Михайлова, Чолакова, 1974, с. 248); **Под бяло да легнеш** ‘*да умреш*’; **под бяло да се засмееш** (Ничева, Спасова-Михайлова, Чолакова, 1975, с.134).

⁴²http://ikiis.lki.lt/paieska?header=%5Bbadas%5D+baltasis+badas&resourceId=205&remoteRecordId=12901274&p_p_id=LKISearch_WAR_LKISearchportlet (20.07.2021)

⁴³https://ikiis.lki.lt/paieska?header=%5Bsniegas%5D+du+baltus%2C+tre%4%8Di%4%85+kaip+snieg%4%85&resourceId=205&remoteRecordId=12968078&p_p_id=LKISearch_WAR_LKISearchportlet, (27.07.2021)

⁴⁴http://ikiis.lki.lt/paieska?header=%5Bakis%5D+balt%4%85+ak%4%AF+tur%4%97ti&resourceId=205&remoteRecordId=12892154&p_p_id=LKISearch_WAR_LKISearchportlet; (19.07.2020)

⁴⁵http://ikiis.lki.lt/paieska?header=%5Bakis%5D+baltomis+akimis&resourceId=205&remoteRecordId=12892142&p_p_id=LKISearch_WAR_LKISearchportlet (20.07.2020)

⁴⁶http://ikiis.lki.lt/paieska?header=%5Bakis%5D+balta+akimi&resourceId=205&remoteRecordId=12892134&p_p_id=LKISearch_WAR_LKISearchportlet; (20.07.2020)

⁴⁷http://ikiis.lki.lt/paieska?header=%5Bakis%5D+baltas+akis+paversti&resourceId=205&remoteRecordId=12892146&p_p_id=LKISearch_WAR_LKISearchportlet; (20.07.2021)

⁴⁸http://ikiis.lki.lt/paieska?header=%5Bbaltas%5D+baltomis+veiz%4%97tis&resourceId=205&remoteRecordId=12901950&p_p_id=LKISearch_WAR_LKISearchportlet, (20.07.2020)

III. Двата цвята в рамките на една фразеологична единица

Бихме могли да предположим, че контрастът между белия и черния цвят най-ярко ще се изрази във ФЕ, съдържащи като компоненти двете названия за цвят. В тези примери цветовете рядко запазват семантиката си (**czarno na białym** – **черно на бяло**), но и рядко реализират и културния (символния) си потенциал. В повечето случаи служат за означение на двете крайности на явление, на дейност. Фиксират значения като „всичко“, „нищо“, „никакъв“, „неопределен“. Въпреки сходствата във фразеологично свързаното значение и компонентния състав, се срещат единствено аналози – между полски и български **robić z czarnego białe** – **черното правя бяло**, и между български и литовски – **Ни черна, ни бяла** – **Nei balto, nei juodo**.

бълг.: **черното правя бяло** ‘съзнателно твърдя за нещо, което очевидно е лошо, неправо, че е добро’ (Ничева, Спасова-Михайлова, Чолакова, 1975, с. 504);

2. черно на бяло ‘писмено доказателство за нещо’; документ’, ‘написано, документирано’ (Ничева, Спасова-Михайлова, Чолакова, 1975, с. 504; Ничева, 2002, с. 353);

3. Ни черна, ни бяла ‘никаква’; **Ни черна, ни бяла, не казвам** ‘нищо не казвам’ (Ничева, Спасова-Михайлова, Чолакова, 1974, с. 744);

пол.: 1. **(Z)robić z czarnego białe** (правиш от черното бяло) ‘wykrętnie dowodzić niewinności czyjej’ (изменчиво се доказва нечия невинност)(Skorupka, 1967, s. 152);

Czarno na białym ‘niezbicie’ (категорично) (Skorupka, 1967, s. 99) срв. с ‘wyraźnie bez żadnych wątpliwości, niezaprzeczalnie’ (категорично, ясно, без никакво колебание) (SŁWOSF, 2012, s. 575)

лит.: 1. **juodo ir balto matyti** ‘visko išgyventi’ (всичко да преживея); 2. –

3. Nei balto, nei juodo ‘apie nieko nepalaikantį’ (за нещо неопикуемо, неопределено).

На базата на представените примери от българската, литовската и полската фразеологична система могат да се направят следните изводи:

1. Като компоненти на български, полски и литовски фразеологизми, названията за черен и бял цвят по-често реализират потенциала си на културни репрезентативи чрез своя конотативен потенциал, повлияващ образността и оценъчната окраска на цялата единица.

2. По-често присъстващо като компонент в състава на ФЕ е названието за бял цвят (lit. baltas; пол. biały) – общо 105 ФЕ, от тях най-голям брой в български – 45 ФЕ. Цветът участва в изграждането както на положителни (в общо 55 ФЕ), така и на отрицателни конотации (в 50 ФЕ). Употребен е при израза на следните концепти: *добри личностни качества; добър/лесен живот; яснота, осъществяване, раждане; старост; болест; липса*. За разлика от полския и литовския, в българския език белият цвят се свързва с езиковия израз на концепта *смърт* (4 ФЕ). В литовски, за разлика от останалите два езика, цветът е убедително свързан с негативния концепт *гняв* (8 ФЕ).

3. Названието за черен цвят, включено в състава на 89 български, литовски и полски ФЕ, участва в пораждането на предимно негативни конотации (в 76 от 89 ФЕ). Включено е във вербализации на значения, свързани с концептите *песимизъм, нещастие/неуспех; лоши личностни качества; бедност, тежък труд; нарушаване на морални или правни норми*. С най-много фразеологични единици в български е изразен концептът *песимизъм* (8 ФЕ), с по 4 ФЕ в полски са реализирани значенията ‘*живея лош живот*’ и тези, свързани с концепта *смърт*. Черният цвят в литовски примери е най-често свързан с концептите *бедност, труден живот* (7 ФЕ).

4. При съпоставката на изследваните фразеологични системи се откриват по-често фразеологизми аналози (с известни разлики в семантиката, в лексикалния състав, по-рядко в структурата), от които по-голям е броят между български и полски (8 случая), което до голяма степен се дължи и на генеалогичното родство на двата езика. Еквиваленти ФЕ се откриват рядко, по-често между български и полски (4 случая).

4. Преобладават неглаголните ФЕ с атрибутивна структура *прилагателно за цвят + същ. име* (общо 52 ФЕ).

БИБЛИОГРАФИЯ:

Анкова-Ничева, К. (1993)

Нов фразеологичен речник на българския език. София: УИ Св. Климент Охридски (Ankova-Nicheva, K. Nov frazeologichen rechnik na balgarskiya ezik. Sofia: UI Sv. Kliment Ohridski).

- Дудаш, М. (2019)** Цветовете в българската и унгарската фразеология. // *Българска реч*, 2 – 3, с. 126 – 136 (*Dudash, M. Tsvetovete v balgarskata I ungarskata frazeologiya. // Balgarska rech*, No: 2 – 3, s. 126 – 136).
- Илиева, Д. (2016)** Лингвокултурология. Същност и категориален апарат. Изд. Софтрейд, София (*Ilieva, D. Lingvokulturologiyata. Sashtnost i kategorialen aparat. Izd. Softreid, Sofia*).
- Кримова-Цветкова, Л., Благоева, Д., Колковска, С., Пернишка, Е., Божилова, М. (2013)** Българска лексикология и фразеология. Том. 1. Българска лексикология, София: АИ Проф. М. Дринов, 788 с. (*Krumova-Tsvetkova, L., Blagoeva, D., Kolkovska, S., Pernishka, E., Bozhilova, M. Balgarska leksikologiya i frazeologiya. Tom. 1. Balgarska leksikologiya. Sofia: AI Prof. Marin Drinov*).
- Недкова, Ем. (2008)** Фразеологизми с компоненти названия на цветове в български и сръбски език. – В: Изследвания по фразеология, лексикология и лексикография (в памет на проф. дфн Кети Анкова-Ничева). София, АИ Проф. Марин Дринов, с. 119 – 125 (*Nedkova, Em. Frazeologizmi s komponenti nazvaniya na tsvetove v balgarski I srabski ezik. –V: Izsledvaniya po frazeologiya, leksikologiya I leksikografiya (v pamet na prof. dfn Keti Ankova-nicheva). Sofia: AI Prof. Marin Drinov, s. 119 – 125*).
http://belb.info/personal/nedkova/statia_1.htm (23.08.2021).
- Недкова, Ем. (2003)** За опозицията бял / черен в българската фразеология (лингвокултурологичен аспект). – В: Научни трудове на РУ „А. Кънчев“, (2003) XL, № 10.2, с. 26 – 30 (*Nedkova, Em. Za opozitsiyata cheren/byal v balgarskata frazeologiya (lingvokulturologichen aspekt). – V: Nauchni trudove na RU “A. Kanchev“, XL (2003) № 10. 2, pp. 26 – 30*)
http://belb.info/personal/nedkova/statia_7.htm (19.08.2021).
- Ничева, М. (2002)** Фразеологичен речник на българския език. ИК Хермес, София (*Nicheva, M. Frazeologichen rechnik na balgarskiya ezik. Sofia: IK Hermes*).
- Ничева, К., Спасова-Михайлова, С., Чолакова, Кр. (1974-1975)** Фразеологичен речник на българския език. Т. 1 – 2. София. Изд. БАН, 1974 – 1975 (*Nicheva, K., Spasova-Mihaylova, S., Cholakova, Kr. Frazeologichen rechnik na balgarskiya ezik. T. 1 – 2. Sofia. Izd. na BAN*).
- Varčot, Br., Hrnjak, A. (2019)** Symbolic and cultural meaning of colors in phraseology (A cross-linguistic and cross-cultural study of Russian and German phraseological units). – In: *Lexicalization patterns in color naming: A cross-linguistic perspective*. Ed. Ida Raffaelli, Daniela Katunar and Barbara Kerovec. *Studies in Functional and Structural Linguistics* (78), pp. 357 – 376.
- Berlin, Br., Kay, P. (1969)** Basic color terms: Their universalities and evolution. Berkeley, Los Angeles: University of California Press (reprinted in 1991).
- Bortoli, De M., Maroto, J. (2008)** Colours across cultures: translating colours in interactive marketing communications. Достъп на: <https://globalpropaganda.com/articles/TranslatingColours.pdf>, (10.08.2021).
- LKIIS** Lietuvių kalbos išteklių informacinė sistema. Фразеологизми, с достъп на: <http://lkiis.lki.lt/frazeologizmu> (29.08.2021).
- Regier, T., Kay, P. (2009)** Language, thought, and color: whorf was half right. *Trends Cogn. Sci.* 13, pp. 439 – 446.
- Skorupka, St. (1967)** Słownik frazeologiczny języka polskiego. Tom pierwszy. Warszawa.
- Šliogerienė, J., Stunžaitė, A. (2019)** The perception of creative verbal communication in idiomaticity. // *Creativity Studies*, 12 (2), pp. 376 – 393.
- SIWOSF (2012)** Słownik wyrazów obcych, synonimów, frazeologiczny. (ed. M. Smaza, A. Bernacka. Warszawa: Buchman
- Wright, A. (2004)** Color psychology (the “Colour Affects“ system). Достъп на: <http://micco.se/wp-content/uploads/2010/05/Micco-Groenholm-on-Color-Affects-System.pdf> (23.08.2021).